

ԱՐՏԱՍԱՅՄԱՆԵԱՆ ՔՐՈՆԻԿ

ՀԻՒՍԻՈՍՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐԸ ԵՒ ԺԱՄԱՆԱ-
ԿԱԿԻՑ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻՔ 1.

Ի՞նչպէս են առաջ եկել ու կազմել ամերիկական չոր քաղաքները,
Եանկլիները և գաղթականները, Հացի քաղաք—Միննէապոլիս, Հանքի
քաղաք—Դենվեր, Մսի քաղաք—Չիկագո:

Աչքի առաջ ունենալով «Մուրճ»-ի սուղ էջերը մի կողմից, մյուս կողմից
անհնարաւորութիւնը խօսել ալն բոլոր հասարակական երևույթների
մասին, որոնք ամեն օր տեղի են ունենում մեր երկրից դուրս—մենք ստիպ-
ւած ենք «Մուրճ»-ի ակաբաժնուժ կանգ առնել առաջիկայում ալն կէտի վրա, դէպի
որը լաւած են ամենքի աչքերը, Այդ կէտը Չիկագո՛ւ համաշխարհային ցու-
ցահանդէսն է և դրա հետ միաժամանակ Ամերիկան և Միացեալ Նահանգները:

I

Ի՞նչպէս են առաջ եկել, մեծացել, կազմել, ամերիկական քաղաք-
ները և որոնք են ալն տարրերը, որ ալդ գործում դեր են կատարել և
շարունակում են կատարել:

Արեւելեան Ամերիկան—Միսիսիպի գետի աջ կողմը, ուր ալդ երե-
ւույթը դեռ շարունակում է ալսօրան օրս—ներկայացնում է մի ահաբիւ-
տարածութիւն, որի վրա քաղաքները շարունակում են բուսնել օր ըստ
օրէ, Ամերիկալի ալս մասում կարելի է գտնել ամերիկական հասարակու-
թեան սկզբնական տարրերը. ալլացեղ եւրոպական գաղթականներ, քա-
ղաքական փախստականներ, վտարականներ, զոգոհներ և թշուառներ,
բախտի ետևից ընկած գերդաստանի կրտսեր ներկայացուցիչներ, եւրո-
պական հասարակութիւնից չը գնահատւածներ, կուսական երկրում բաղդ

¹⁾ Ըստ նորագոյն աղբիւրների և լօղւածների զանազան ամսագիր-
ների՝ Revue des deux Mondes, Nouvelle Revue, Русская Мысль, Сѣ-
верный Вѣстникъ, Наблюдатель, և ալն՝ ամենը 1892 թականի:

որոնող բազդախնդիրներ, որոնք գալիս են մշակելու կուսական անտառները, ալրելու տափարակները և առաջին ակօսները գցելու կուսական հողի վրա: Արեւելեան Ամերիկայում է գտնուում ալն սկզբնական հում նիւթը, որը լետող մշակելով հարստութիւն է կազմում ամբողջ երկրի համար: Ալտեղ—ալս ազգալին մեծ գործարանի մէջ են հաւաքւում երկրի բոլոր արդիւնաբերութիւնների բոլոր տեսակները:

1891 թ. սեպտեմբերին Միացեալ Նահանգների նախագահը տեղացի հնդկիկների հետ բանակցելուց լետող՝ ազատ հրատարակեց Ամերիկայի ալս մասը գաղթականութեան, կոլոնիզացիայի համար: Տնտեսելու և ներկայ լինելու օր էր՝ ձիշտ ժամի 12-ին թնդանօթը աւետեց անհամբերութեամբ սպասած թողէն: Խռնած ալագեղ ամբօսը հէնց սրան էր սպասում և խկոյն ալէկոծող ծովի ալիքների նման առաջ դնաց պատռելով իրա դէմ դրած պատնէշը... Ոտով, ձիով, կառքով առաջ է վազում ամբօսը իրար հրհրելով—հողի մի լաւ կտոր ձեռք բերելու համար: Մինչև երկուցեան մութը ամեն մէկը ունէր իրա համար ձեռք բերած մի կտոր հող: Գիշերը լուսացնում են վրանների տակ: Առաւօտեան երեւան են գալիս պատրաստ փայտեալ տնակներ, ապա սղոցած տախտակներից կրպակներ, մի քանի ալն տեսակի ամերիկական խանութներից (épicerie), ուր ծախւում են՝ թամբաքու և ձիւ թամք, կացին և շաքար: Վեց շաքարից լետող երկաթուղին անցնում է ալս տափարակով, բուսնում են կալարաններ, սոցա կից էլեւատորներ, ուր ամբարւած հացը հեռագրական պատէրների է սպասում երկաթուղով փոխադրւելու համար Արևմտեան Ամերիկան: Էլեւատորների շուրջը գետեղւում են՝ մի բանկ, մի եկեղեցի և ապա էլեքտրական զօրեղ լուսը լուսաւորում է նորածին քաղաքի 20 փայտեալ շինութիւնները և շրջակայ կանաչ տափարակը:

Ներկայումս՝ եթէ աչքի առաջ ունենանք նպաստող երկաթուղալին գծերը, հացի լաւ բերքերը, մի վեց ամսում վիշեալ 20 փայտեալ տների փոխարէն կը գոլանալ մի փոքրիկ քաղաք, ուր երկրագործական գործիքներ առնելու համար կգան շրջակալ գիւղերի Ֆերմերմերը, մի երեսուն տարում ալդ փոքրիկ քաղաքը կգառնալ մի մեծ քաղաք՝ ալիւրի մի լալնածաւալ վաճառանոց՝ նման Saint—Paul'ին, նման Minneapolis'ին, կամ կը դառնալ մի մեծ մսի քաղաք՝ նման Չիկագօլին, ուր միլիոն աւոր կովեր և խոզեր գտնում են իրանց վախճանը:

Ալս տափարակ անսահման տարածութեան վրա տեղ տեղ երևում է մի մեծ քառանկիւնի չէնք՝ դա ռենչմեն'ի կամ հողագործի ամեն լարմարութիւններ ունեցող տունն է: Տան շուրջը գտնում են ակոռներ, սպաստներ, գրասենեակներ, գործարաններ, ուր աղացւում է եգիպտացորենը անստուններին կեր լինելու համար: Ահա և տէրը—մի կատարեալ

ջենտլմեն¹⁾, որ շատ լաճախ մի նախկին համալսարանական է: Իւր կնոջ կողքին, որ ստէպ ածում է Շոպենին, նա հանգստանում է՝ օրօրւելով իւր ռոկին²⁾ մէջ և ծխում իւր սիգարը, կամ տելեֆոնի օգնութեամբ առնում է մի վազոն երինջ տան առջև ծածկւած ձմեռլիքում զբօսնելիս:— Սա մի հաւատարիմ նմուշ է կազմող տեղական ազնւականութեան, հարուստ մի դասակարգի, կրթւած, զարգացած, նախաձեռնող, միշտ հասարակական գործի գլուխ անցնող, ընկերութիւններ կազմող և նորերին երին ամերիկական հոգի ներշնչող դասակարգի մի կաղապար, մի նախատիպ:

Աւելի դէպի հիւսիս՝ Միսիսիպի ձորի մէջ—դուք մտնում էք արդէն ցորենի արտերի մէջ, որոնք նմանում են հասկերի անեղր մի ծովի և որոնց անսպառ հոնձները կերակրում են թէ՛ նոր և թէ՛ հին աշխարհները: Դարերով անմշակ, անարատ մնացած կուսական ալս հողը—առատ հունձ է տալիս ամեն մի նորեկ աշխատաւորին: Շատ քիչ են գիտնական հողագործութիւնները:

Այս ագարակները (ֆերմաները) գտնւում են առհասարակ զրանց ստեղծող եանկլիների³⁾ ձեռքին, որոնք միաժամանակ և՛ բանկիրներ են և՛ մշակողներ և՛ երկաթուղատէրեր, և՛ շահագէտներ (спекуляторы), որոնք, բառիս բուն նշանակութեամբ, հեղեղում են երկրի ալս մասը իրանց ազդարարութիւններով, լատարարութիւններով, ռեկլամներով, լրագրերով, որոնց մէջ գովաստներ են շուալում ալդ երկրի «անձրևախառն կլեմպին, բերքերին, վաճառատեղերին»—շուկաներին» և ալս բոլորը ալնպիսի ձևերով, որ կարողանում են գրաւել նորվեգիացի կամ Սիլեզի թշառ գաղթականին:

Եւ սոքա՝ ալ թշառ գաղթականները՝ Սկանդինաւիայից, Եւրոպայից, Կանադայից, հիւսիսային Գերմանիայից եկածներն են, որ նպաստում են երկրի նաճումին և որոնք հաստատուում են ալնպիսի տեղերում, ուր իսկական ամերիկացին միայն ոտ է դնում—փոխել անցնելու համար: Այս գլխից առանց մի կոպէկ վճարելու ալդ գաղթականը իրաւունքունի ձեռք բերելու և տէր դառնալու 64 հեկտար հողի՝ վճարելով 5 տարւալ ամեն մի կիսամեակին 1100 ֆրանկ՝ Homestead exemption (усадебный налогъ) կոչող օրէնքի հիման վրա: Հողը ալն աստիճան պտղաբեր է, արդաւանդ է, երկրագործական գործիքները ալն աստիճանի կատարելագործւած են և ալնքան հեշտացրած է նրանց ձեռք բերելը վարկի միջոցով, որ երեկաւ գաղթականը—նորվեգիացի նաւատորի մէկը, վառտաբանի մէկը, «սրճատան» ծառաւորի մէկը ալդ հեշտացրած միջոցների

¹⁾ Ջենտլմեն—աղա, պարոն:

²⁾ Rocking—օրօրող (աթող):

³⁾ Ալնպէս են կոչւում «իսկական» ամերիկացիք:

չնորհիւ՝ հողատէր դառնալուց չետղ դառնում է և հողագործ և կարողանում է իւր իսկ homestead'ի ¹⁾ վրա հունձեր քաղել տալ:

Հերկուղ հողը ոչ մի ղեւարութիւն չի ներկայացնում հերկելիս: Նորեկ գաղթականը—ով ուզում է լինի, թէ սրճատան նախկին ծառայ, թէ գծրադղացած նախկին խոհարար՝ բաւական է եթէ նա կառավարի զեկը ալն գործիքի, որը ինքը իւր անելիքը անելու է, թէկուզ նրա կառավարողը լինի հողագործութեան մէջ ամենատգէտ մէկը:

Այդ նորեկ գաղթականները ոչ մի աւանդական կապով չեն կապւած իրանց նոր homestead'ի հետ և Ամերիկայում հաւասարապէս դառնում են և՛ հողագործ (Գախտաւում), և՛ կաշեգործ (Ձիկագոլում), և՛ երկաթագործ (Պիտսբուրգում), և՛ ոսկեհաններ (Կալիֆորնիայում):

Սակայն ալս հասարակութիւնը ունի իւր ազնուութիւնը:

Նրա մէջ կալ մի ինչ որ հերոսական ոգի. երբ նա աչքով տեսնում է մի քանի տարւալ մէջ իւր սեփական ձեռքերով կատարածը՝ իւր ցանած դաշտերը, իւր եղների նախիրը, իւր գործարանների ծխնելոյղների ծուկը... նա զգում է իւր սրտի բարախումը, նա լիքն է գործելու ցանկութեամբ, լիքը քաջութեամբ, վստահութեամբ, և չաղթելու հաւատով:

Հէնց ալն պատճառով որ նրա ամեն մի ձեռնարկութիւնը լաջողութեամբ է պսակւում, որ Նոր-Ալխարհի հողը նրան առատութեամբ է վարձատրում առանց մեծ խնամք և հոգսեր պահանջելու—հէնց ալդ պատճառով նա արամարում է բնութիւնը և բարձրից նալում նրա վրա: Նրա աչքում Ձիկագոհն—հովիտների քաղաք է, Նիու Իօրկը—մալրաքաղաք է, իսկ Ատլանտեան ովկիանոսը ոչ ալ'ինչ է՝ եթէ ոչ la mare aux Harengs ²⁾:

Կանաչ տափարակի վրա երեացող քաղաքները պատահաբար չեն լառաջ եկել. ոչ: Երեք կամ չորս միլիոնատէրեր ընկերացել են և որոշելով երկաթուղու գիծը՝ աշխարհագրութիւն են ստեղծել ու նշանակել ապագայ քաղաքի տեղը: Եւրոպային հակառակ, ուր երկաթուղիները կապել են արդէն եղած քաղաքները, այստեղ—Ամերիկայում իրար հանդիպող երկաթուղու գծերի վրա հիմք են դրել նոր քաղաքների: Քաղաքներ տեսողները գործում՝ լեռներից, գետներից, ձորերից ոչ պակաս զեր են կատարում ամերիկացի «երկաթուղալին թագաւորները»: Սրանցից որ և է մէկը, Վանդերբիլտը կամ Զէլ Դուլդըը կտրում է ամբողջ Ամերիկան՝ Ատլանտեան ովկիանոսի ափերից դէպի Խաղաղ ովկիանոսի ափը իւր սեփական երկաթուղով՝ պալատ-վազոնի մէջ բաղմած: Մինն մի քա-

¹⁾ Արտօնացեալ կտոր հողի չափը=64 հեկտար=160 ալր=59 դեստաին: (100 ալր=37 դեստաին):

²⁾ Այս երկու բառերը կարծեօք մենք չունինք հալերէն: Առաջինը նշանակում է луга, զիւղ—երկրորդը сельска, հարինգ՝ հիւսիսային ծովերի մի ձուկ: Հալը կարող էր ասել՝ «տառելիաւոր մի լճակ»:

ղաք, ասում է Բրալսը, ողջանում է նրան կեցցեցներով իբրև մի թագա-
ւորի, որը իւր պետութեան մէջ մի պտուտ է անում. նահանգների կա-
ռավարիչները նրան պատասխարում են, իսկ սլարամնտները նրան խնդ-
րադրեր են ներկայացնում: Եւ նա արժանի էլ է ալդ պատւին, քանի որ
ալդ երկաթուղալին թագաւորը ինքն է իւր երկաթուղալին գծերի տէրը,
միանձնան իշխանը, որը ոչ ակցիոներներով ժողով է ձանաչում և ոչ օրէնս-
դրութիւն. նա գծում է երկաթուղու գիծը իւր կամքի և քէֆի համա-
ձայն և ալդ թագաւորից է կախած ծնող քաղաքների լաջողութիւնը
կամ մահը, առևտրի շրջանառութիւնը և ալլն,—նախած թէ «թագաւորը»
ինչպէս կը բարեհաճի:

Ամենափոքրիկ ծնող քաղաքը գիւղ չէ, որ առաջ է գալիս մօտա-
կալ բնակիչների խտութիւնից, ալլ դա անպատճառ փոքրիկ քաղաք է՝
որ ձգտելու է մրցել հների հետ և ժամանակով դառնալ մի Սեն Պօլ կամ
մի Զիկագօ: Ալդ փոքրիկ քաղաքները իսկապէս ամբարներ են հանդերձ
գրասենեակներով. Բաղաքի մէջ տեղով ընկնում է ուղղաձիգ փողոցը, որը
սալլապատակելու նեղութիւն չեն կրում: Մի հիւրանոց, մի բանկ, մի «սա-
լոն»¹⁾, մի «չապել»²⁾, մի քանի խանութներ փափտեալ սալարկի
երկարութեամբ—սրանք են ալն սկզբնական շէնքերը, որ բռնում են
ուրիշ տներից առաջ: Ալդ նորաստեղծ քաղաքը ունի իբրև բնակիչ մի
գերմանացի հիւրանոցատէր, մի վաճառական որ ծախու ունի պատ-
րաստի փոխադրւող ամբարանոցաշէնքեր, պատրաստի դռներ, լուսա-
մուտներ, պատշգամբներ, սանդուխներ, մի խօսքով մի տան բոլոր
մասերը սղոցած, ռանդած պատրաստած 2 կամ 3 կաղապարի համեմատ:
Ապա հինգ վեց վաճառականներ, որոնք դաղթականին մատակարարում
են ածուխ, կահ-կարասիք, դործիքներ, սալլ, միս, «ռոկիտ չեզ»³⁾, ֆլա-
նել և ալլն: Նորեկ գաղթականը, ոչ նման եւրոպացի հողագործին, ձեռք
է բերում ալս ամենը իսկապէս թանգ գնով, որովհետև նա ոչ թէ գնում
առնում է ալս ամենը, ալլ փոխ է վերցնում, ալն էլ մեծ տոկոսով: Ալս
քաղաքը դեռ չունի գերդաստանաւոր բնակիչներ, ալստեղ միայն գործի
մարդիկ են: Ի բաց առեալ շատ չքաւոր գաղթականներին և չինացիներին՝
ամենքը ապրում են հիւրանոցում: Նկողը եկել է հրապուրելով լալտա-
րարութիւններից և իւր գործը տեսնելուց փետոլ նա չուր է մի ալլ տեղ
մինչդեռ գաղթականը գալիս է ընտանիքով հաստատուելու համար:

Մնող քաղաքի ազգաբնակչութիւնը, ասում է Բրալսը, նորոգ-
ւում է մի քանի շաբթուամի իշնու համար են եկել և ինչու դնա-

¹⁾ saloon=հիւրանոց:

²⁾ chapel=մատուռ:

³⁾ Օրորւող աթոռ:

ցին ալդ բնիկները, Գոքա շահադէտներ են. Գոքա եկել էին հողի գինը բարձրացնելու և որ որ երկրի ալդ մասը բնակութեան համար ազատ լալտարաւեց՝ գործ ստեղծեց շահադիտումներ անելու: Մի աննշան վճար հատուցանելով ամեն ոք դառնում էր սեփականատէր հողի մի մեծ կտորի: Յետոյ կազմւում է ապագալ քաղաքի լատակագիծը բոլոր մանրամասնութիւններով, որ և ի ցոյց է դրւում Նիու-Խորկի հիւրանոցներում ուր ոտ են դնում գաղթականները: Լուրը տարածւում է, ծնւում է հաւատ, ժողովւում են շահադէտները և ահա հողի գինը բարձրացաւ: Օկլհոմապի Գուլթրի քաղաքում մի տարուց լետոյ հողի քառակուսի մի մետրը արժէր 19 ֆր. բայց հէնց որ բնակիչների թիւը հասնում է 5—6000, ինչպէս օրինակ՝ Grand Forks'ում (Գակոտա), Fremont'ում (Ներբրասկա), Moorhead'ում (Միննսոտա) մի ոտնաչափի արժէքը դառնում է 100—200 դոլլար: Եւ այս բոլորի դուռն բերողը ամերիկական աշխարհահռչակ ուկլամն է. ամեն տեղ՝ երկաթուղում, հիւրանոցում գտնւում է երկրի պողպատեութիւնը, օգի առողջարարութիւնը, գետի խորութիւնը և խաղաղութիւնը: Նոր եղեմ, Քանսասի երկիր, աշխարհքի սերը, ահա այն անականները, որ շուրջւում են առատութեամբ այն հողերին, որոնցից գործնական ամերիկացին շահ է սպասում արժէքի բարձրանալուցը: Չարմանալին այն է, որ աջ ու ձախ գովեստներ շուրջողները իրանք էլ վերջ ի վերջոյ սկսում են հաւատալ իրանց ասածներին: Մարդ ակամալ վիշտ է Մոլլա Նասրէդդինին, որը տեսնելով որ իւր արձակած սուտը՝ թէ բազարում ձրի ձմերուկ են բաժանում լաջող հետեանք ունեցաւ— ինքն էլ կնոջից տոպրակ ուղեց և բազար գնաց՝ երեկ ուղիղ է ասածս՝ մտածելով:

Մեծ քաղաքներին նմանելու ցաւով՝ նորաստեղծ քաղաքն էլ շինում է ձիաքարշ երկաթուղի, որը սկզբում դարտակ է չրջում, լուսաւորւում է իւր կլեքտրական զնդով: Բնակիչները համերաշխ կերպով սոխատում են գեղեցկացնել ծառատունկերը, մի Pullman, մի Pilseney, մի Carnegie ¹⁾ նւիրում են քաղաքին մի եկեղեցի, մի համալսարան, մի հիւանդանոց: Ամերիկացին սիրում է իւր քաղաքը ալնպէս, ինչպէս որ մի գործարանատէր սիրում է իւր գործարանը. սկզբում՝ որովհետեւ նա հաւատում էր նրա ապագային, իսկ լետոյ որովհետեւ ուզում է մաս ունենալ նրա առաջանալում, նրա մեծանալում:

Աղպէս են կազմւել Չիկագոն (խոզակերտ!) իւր 1.200.000 բնակիչներով, Սեն Պօլը, Միննէպպոլիսը իւր 200.000 բնակիչներով, Օմահան, Կանզաս—սիտի, Դենվերը, Սրանք պանպանել են իրանց սկզբնական բնակարանները և շարունակում են մնալ կենտրոնատեղեր՝ Դենվերը—հանքերի համար, Չիկագոն, Օմահան, Կանզաս—սիտի—անասունների

¹⁾ Ամերիկացի միլիոնատէրեր:

(արջառի և ոչխարի) համար, Մինէապոլիսը և Սեն Պօլը—ցորենի համար, Քաղաքը մեծացել է և նմանել մի մեծ գործարանի, ուր գործ ունին հացի, մսի կամ հանքի հետ. բայց այդ քաղաքը նաև ամբար է։ Ամբար և գործարան—ահա քաղաքի լատկանիւնները և, որպէս զի գործը լաւ և հնչողութեամբ դնալ, քաղաքը պէտք ունի շատ ձիաքարշերկաթուղիների, տեղեֆոնների, տեղեգրաֆների, հիւրանոցների, վերելնոցների¹⁾, երկաթուղալին կալարանների և վերջապէս անթիւ լատարարութիւնների կախած երկաթէ թելերից փողոցի լայնութեամբ։ Չնայած իւր հսկապական հիւրանոցներին, իւր տասնալարկ տների և ելքադրական լուսաւորութեան՝ քաղաքը մնացել է սալատակած վալը ի վերոյ, չաւարտած և ողորմելի տեսքով։ Ում ինչ—միայն թէ մարդա արագ տեղափոխել կարողանալ, հնար ունենալով նաև իւր առևտուրի պատւերները հնչողութեամբ տեղ հասցնել։ Սա գործ տեսնելու շինութիւն է, ուր բոլոր գրասենեակները հաղորդակցութեան մէջ են իրար հետ զանգակների միջոցով, ձայնատար խողովակներով, տեղեֆոններով, վերելնոցներով, ճաշարաններով և զինեռներով։

Անգործ մէկը, պարապ պտտող մէկը, եկամուտով ապրող մէկը—ձանձրութիւնից կը մեռնի ալսպիսի մի քաղաքում, եթէ նա իւր համար որ և է գործ գտնելու չլինի։ Չձանձրանալու համար պէտք է ապրել տեղական ամբոխի կեանքով, ամբոխի՝ որը առաւօտեան 7 ժամից բանի է. պէտք է մտնել «բար»-ը, ուր ձեզ առաջարկում են մի «կէլի լեօնէի»²⁾ բոլոր կերակուրները, աշտեղից ցատկել մի ձիաքարշ երկաթուղու վրա, որից մարդիկ կախուտ են մեղրածանձերի պէս կաշելով, ապա օգտւել վերելնոցից, որը ձեզ մի վարկեանում կը հասցնի ձեր № 1500 սենեակը մամուլութի նման վիթխարի հիւրանոցի, ուր օգտւում են և մեքենայի և սևաժորթների ծառայութիւնից։

Ի՞նչ է և ի՞նչ բանի է ծառայում, օրինակ, Զիկագոն։

Զիկագոյի դերը կենդանիների մսից կոնսերւ³⁾ և մսավաճառի համար միս պատրաստելն է։ De Rousiers'ի ասելով՝ Զիկագոյում ամեն բան լաւ է դնում, եթէ միայն միսը լաւ է դնում։

Զիկագոյի տեղագրական դիրքը շատ նշանաւոր է։ Նա գտնւում է եզրպտացորնն արտադրող նահանգների ծալքում. նրա միջով դէպի Արևելք, դէպի Ամերիկակի խիտ բնակած մասը և ալտեղից Նւրոպա

¹⁾ Մի գործիք որ տեղափոխում է չարկերից չարկ հիւրանոցներում և սոհասարակ բազմալարկ շինութիւնների մէջ։

²⁾ Առաջին խօսքը նշանակում է՝ արագ, երկրորդը նախաճաշ։

³⁾ Կոնսերվ միսը մասամբ համապատասխանում է հպերիս դաուրմա ասած մսին։

պիտի անցնեն Արեմոտեան նահանգների բոլոր արդիւնաբերութիւնները: Մի նեղուցով կապւած լինելով Միսիսիպի գետի հետ՝ նա տէր է դառնում մի ջրալին ճանապարհի, որ տանում է հիւսիսային Ամերիկայի մեծ լճերից (Միչիգան, Էրիս, Օնտարիո) դէպի Մեկսիկայի ծովածոցը: Յիշեալ լճերից մէկը, Միչիգանը, կապում է Չիկագո՞ն հիւսիս—արեմտեան նահանգների հետ: Չիկագո՞ն կենտրոն է ամերիկական երկաթուղիների ցանցի, որ ցրւում է չորս կողմ ճառագայթների պէս 51 երկաթուղային գծեր, որոնք պատկանում են 32 ջոկ ջոկ ընկերութիւններին: Շատ հաւանական է որ շնորհիւ իւր այս գիրքին Չիկագո՞ն կը դառնալ շուտով Ամերիկայի մալրաքաղաք, մինչդեռ Նիու Իօրկը միայն գլխաւոր նահանգիստն է, ուր խմբւում են գաղթականները: Առ ալժմ սակաւն Չիկագո՞ն պահպանում է իւր պարզ բնականիչ գծերը:

Նա չունի բազմազան արդիւնագործութիւններ, — ձուլարաններ, մանարաններ. կենտրոն լինելով հանդերձ՝ նա իւր մէջ շոգեկառքեր չի պատրաստում: Իբրեւ նորաստեղծ մի քաղաք, որ լինքն իրան չի կարողանում զոհանել, նա մնում է գլխաւոր գնորդ, սպառող արեւելեան գործարանների: Նա մնում է միմիայն մսի քաղաք, Չիկագոյի հետ ծանօթանալու համար բաւ է երեք այցելութիւն:

Առաջինը, Նալեցէք երկաթուղային կալարանների մօտ գտնւող («ստոկ—հարզ»-ն երին¹⁾)—այն տեղերը, ուր պահւում են անասունները: Սրանցով է սկսւում մսի քաղաքը ալնպէս՝ ինչպէս որ հացի քաղաքը սկսւում է էլեւատորով: Նկատեցէք այս տեղերի աղտոտ, մերկ և անսահման տարածութեան վրա փռած լինելը, նկատեցէք կալմերի անտառի նմանող հեռագրական սիւները և երկաթաթելերի ցանցը, նկատեցէք թէ ինչ կուպիտ, անտաշ տախտակներով և բիրտ ձողերով են բաժանւած զանազան մասերի ալս՝ անասուններով լի վայրերը: Կուպիտ, անտաշ, վայր ի վերու բաց հազդին մի տարածութիւն, ուր ոչնչից ոչինչ չի երեւում՝ բացի տախտակներից, ցցերից, սիւներից և անասուններից:

Երկրորդ այցելութիւնը անելու համար հարկաւոր է պինդ սիրտ ունենալ. փորձեցէք մտնել «պակլին հառա՛ր»՝ Նալեցէք այս շինութեան երկարաձիգ, ծխից սևացացած պատերը, մէջը եղած երկաթուղային նեղ գծերը, շատ գնալ գալուց խոր ընկած ճանապարհները, սրա լրացուցիչ ալն բաժինը ուր չլնւում, պատրաստւում են թիթեղեալ արկղներ և տակաւներ և սպանդանոցները շրջապատող գրասենեակները: Փորձեցէք մի րոպէ տանել ալն անախորժ հոտը, որ շոգիի պէս դուրս է ցատկում ակոռներից, սպանդանոցներից և ամենալն ծակ ու ծովից: Զգուշ կացէք եղներից, որոնց մտրակի՛ զօրեղ հարւածներով քշում են դէպի մի նեղ

¹⁾ stock=պաշար, yard=բակ:

անցք, որի ծալրում ղրանց սպասում է կռանի հարածը: Նալեցէք թէ ինչպէս ալդ սպանած եղենիլին ընկզմում են հուացող ջրով լի աւազան. ների մէջ, ապա ինչպէս, հանելուց չետու, նրանց մաքրում են խողանա-կով¹⁾, ապա հանում կաշին, ապա կտոր կտոր անում, ապա եփում, ապա կախ տալիս ծխի մէջ և ապա տեղաւորում արկղների մէջ: Նալեցէք ալս խառն ի խառն իրար վրա դրած փափուկ կամուրջներին, հեռա-գրական սիւներին, խռնած տախտակամած շինութիւններին, սալատնե-րին, ալս մեծ դանլիւններին, ուր մարդիկ քալում են արիւնոտ տղմի մէջ, նալեցէք ալս կորիդորներին, ուր երկար երկաթէ ճանկից կախած խողերը մի ճախարակի (poulie) օգնութեամբ սահում են մինը միւսի լետեից ու մորթում, լւացում, կտրւում, քերում և ալն: Նալեցէք ալս սպիտա-կամորթ և սևամորթ մշակներին, որոնք կաթսաների կծու գոլորշիների մէջ կորած, մի ժամում սողորած իրանց կատարելիք գործը օրեր շարունակ 3—3 միատեսակ գործողութիւններն են կատարում կացնի, բոլորածն սողցի, բեռները վեր-վայր հանելու գլանի (treuil) նոտ:

Մնաց երրորդ ալցելութիւնը, Գնանք տեսնենք թէ ինչպէս են պատրաստում ալս իրերը, գործիքները (matériel roulant), որոնցով փոխա-դրւում է ալս պատրաստի միսը: Գնացէք Պուլմանի գործարանը, որը ամեն մի քառորդ ժամում պատրաստում է մի վագոն փոխադրող իրերի և դուք ալն ժամանակ մի ամփոփ դաղափար կոչնենանք ալս պարզ, անպաճոց և հսկալ աշխարհի մասին:

Հսկալական են «տոկ և արդ»-երը, «պակին հառւտ»-երը, Պուլմանի գործարանները, հսկալական, բալց պարզ և անպաճոց են ալս բոլոր շինութիւնները, գործարանները, որոնք թէև կառուցած են շտապով, կոպիտ, բալց լաւում:

Նւ ինքը քաղաքն էլ սրանց է նման. քառակուսի վերամբարձ տներ, ուղղանկիւն լի փողոցներ, տասնաւորկ բանկեր և հիւրա-նոցներ, բոլոր ընակիչները մի արհեստի, ամենքը աղուլար հեօն-տե րո'ներ²⁾, մի կրթութեան, միակերպ հագուստով, համանման շահե-րով, բալց ամենը հոկալ ծաւալով: Ամեն անգամ երբ եւրոպացին կանգ է առնում որ և է ամերիկական արդիւնագործական ձեռնարկութեան առաջ, որ և է շինութեան, հիւրանոցի, շոգեկառքի, ճաւի, կամուրջի առաջ, կամ դիտում բոսալով եղած որ է շահադիտութիւն (սքայսք-պիս) — ինչքան հսկալական և ինչքան անպաճոց — ահա ալն խօսքերը, որ սրտասանում է եւրոպացին: Այո, միմիայն ալդ երկու խօսքերը՝ հսկալա-կան և անպաճոց...

Յ.

(Կը շարունակւի)

1) Шетка.

2) Դուլար որսողներ (Դուլտըր ամերիկական դրամական միւստրն է, ինչպէս Ռուսաստանում ռուբլին, Ֆրանսիայում ֆրանկը և ալն):